

FOL

DEVLET DİNİ

FOL® 48

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
SERTİFİKA NO: 44396

FELSEFE 48
KRİTİK 01

DEVLET DİNİ
HÜR SİNAN ÖZBEK

YAYINA HAZIRLAYAN: EBUBEKİR DEMİR
REDAKSİYON: MAK GRUP REDAKSİYON EKİBİ
GÖRSEL YÖNETMEN: NURULLAH ÖZBAY
GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA: TAVOOS

ISBN 978-605-69955-0-7

BASKI: AYRINTI BASIMEVİ ANKARA - SERTİFİKA NO: 13987

I. BASKI: OCAK 2020

İLETİŞİM ADRESLERİ
CINNAH CD. KIRKPINAR SK. 5/4
06420 ÇANKAYA ANKARA
TEL.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

DEVLET DİNİ

HÜR SİNAN ÖZBEK

HÜR SİNAN ÖZBEK

Erzurum doğumlu (1961). İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde yüksek öğrenime başladı. Öğrencilik yıllarında gazetecilik yaptı. Yüksek lisansını aynı bölümde tamamladı ve doktora programına kayıt oldu.

Doktora yeterlilik sınavını takiben Almanya, Frankfurt'ta, Goethe Üniversitesi'nde felsefe derslerini takip etti. İstanbul Üniversitesi'nden doktor unvanı aldı (1993). Kocaeli Üniversitesi'nde felsefe bölümünün kurulması amacıyla Türkiye'ye döndü (1996). *Felsefelogos* dergisini çıkarmaya başladı ve genel yayın yönetmenliğini üstlendi (1997). 1998 yılında doçent, 2004 tarihinde profesör unvanı aldı. Felsefe ve Sosyal Araştırmalar Topluluğu Derneği'nin kuruluşunda yer aldı ve başkanı oldu (2007). Hâlen Kocaeli Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

Başlıca eserleri: *Tamıklarda Sokrates* (1992), *Pratik Felsefe Yazıları* (2011), *İdeoloji Kuramları* (2011), *Schriften zur praktischen Philosophie am Beispiel der Türkei* (2011), *Irkıçılık* (2012), *Marx'ın Din Felsefesi* (2020).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
İLK SÖZ	14
BİRİNCİ BÖLÜM 'DEVLET DİNİ'NİN FELSEFİ SERÜVENİ	17
1. Rousseau	17
2. Spinoza	19
3. Kant	20
4. Hegel	22
5. Engels	24
6. Gramsci	26
İKİNCİ BÖLÜM TÜRKLERİN ESKİ DİNİ	33
1. Şamanizm ve İktisat	33
2. Budizm; 'Bozkır Birliği' Olarak Din	35
3. Siyasi Bir Araç Olarak Din Değiştirme	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRKLER VE İSLAM	44
1. Türklerin İslamlaşması	44
2. Anadolu'ya Doğru	56
3. Selçuklular; Vergi ve Otlak Stratejisi Olarak Din	57
4. Yeni Aydın Takım: Sufiler	60
5. Osmanlılar; Sünni İslamın Teşekkülü	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	72
CUMHURİYET VE SÜNNİ İSLAM PARADİGMASI	
1. <i>Türkiye Cumhuriyeti'nde İslam</i>	72
2. <i>Millî Din Yaratma Çabaları ve Kemalizm</i>	74
3. <i>Atatürk ve Din</i>	83
4. <i>Diyanet İşleri Başkanlığı</i>	85
5. <i>Komünizm Algısının İnşası</i>	93
BEŞİNCİ BÖLÜM	101
JAPONYA'DA DEVLET ŞİNTOSU	
1. <i>'Tek Din' Hayali Olarak Ertuğrul Gemisi</i>	101
2. <i>Meiji Japonyası ve Cumhuriyet Türkiye</i>	104
3. <i>Japonya'da Devlet Dininin İnşası</i>	110
4. <i>Sanayileşme İdeolojisi Olarak Devlet Dini</i>	118
SON SÖZ	122
KAYNAKÇA	127
DİZİN	133

ÖNSÖZ

Devlet Dini, Marx'ın Din Felsefesi başlıklı kitabımı takip eden çalışmadır. Bu kitapta Walter Jaeschke'nin dinin fonksiyonlarına ilişkin yaptığı tasnifte yer bulan dinin toplumsal ve siyasal fonksiyonuna yoğunlaşıyorum. Bir başka ifadeyle dine ilişkin olan ama toplum, siyaset alanı dışında kalan fonksiyon ve temaları tartışma dışında tutuyorum. Tartışma dışında tuttuğum bu konuları, umuyorum ki *Marx'ın Din Felsefesi* başlıklı kitabımda bir nebze de olsa açıklamış olayım.

Şimdi bütün dikkatimi dinin toplum ve devlet içindeki işleyişini sorgulamaya veriyorum. Daha net bir ifadeyle, devlet ile din ilişkisini sorguluyorum. Bunu 'devlet dini' kavramlaştırması eksenine yerleştiriyorum. Devlet dini tartışmasının felsefe tarihindeki muhatap filozoflarını kısaca hatırlatıp, Gramsci'ye merkezî bir önem veriyorum. Devlet dini kavramı, din üzerine yazan filozoflarda satır aralarında geçen silik bir kavramken, Gramsci'de neredeyse merkezî öneme sahip bir kavram hâline geliyor. Dinin, devlet dinine dönüşmesinin neden ve sonuçlarını tartıştıktan sonra, somut olana dönüyorum. Gramsci'nin Japonya'da Şintonun (*Shintō*) devlet dini olarak tesis edilmesini, örgütlenmesini nasıl işlediğini hatırlatıyorum. Japonya'da Şintonun devlet dini olarak nasıl inşa ve tesis edildiği tartışmasını, Gramsci dışındaki kaynakları da kullanarak genişletiyorum. Japonya özelinde yapılan devlet dini tartışmasını Türkiye'yi merkeze koyarak yapacağım araştırmaya, bir örnek teşkil etmesi ve karşılaştırma imkânı sağlaması için yapıyorum. Japonların Şintoyu devlet dini olarak nasıl inşa ettiğini kavramayı, bir sıçrama tahtası olarak

kullanıyorum. Devlet dini tartışmasını Türkiye özeline taşıyorum. Araştırmamı, Türklerin din tarihine kaydırıyorum.

İşte burada önümde son derece geniş bir tarih araştırma alanı çıkıyor. Türklerin din tarihini elimden geldiği kadar okumaya ve buradan felsefi sonuçlar çıkarmaya yöneliyorum. Bundan da muradım, Türkiye’de devlet dini tartışmasını daha az noksanlı yapabilmek. Türklerin İslama geçiş süreçlerini sorgulayıp, bu konuda geliştirilmiş tezlere karşı eleştirel bir tutum alıyorum. Selçuklulardan, Osmanlılardan geçerek, Cumhuriyet’in dinle ilişkisini nasıl tesis ettiğini, o tarihlerde yazılmış kaynaklara giderek göstermeye çalışıyorum. Sünni İslamın Türklerin tarihi boyunca hep devlet dini olageldiğini tespit ediyorum. Cumhuriyet’le birlikte bir millî din oluşturma çabasına girildiğini ve dinde reform çabalarının başladığını anlatıyorum. Ama bu çabalara rağmen Cumhuriyet’in geleneğe bağlı kalarak Sünni İslamı devlet dini olarak devam ettirdiğini; bunun da asıl olarak Diyanet üzerinden sürdürüldüğünü göstermeyi deniyorum. Başlangıçta sadece Diyanet’e verilen görevin, nasıl dallanıp budaklandığı ve nasıl diğer dinî odaklarla ilişkilendiğine işaret ediyorum. Konunun bu şekilde genişlemesi yeni bir olguyu ortaya çıkarıyor: Özellikle Komünizmle Mücadele Dernekleri ekseninden yaratılmaya çalışılan ‘din ve mülk düşmanı, namussuz komünist’ algısının nasıl inşa edildiği bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Bunu anlamak için de Türk sağının önemli teorisyenlerinin kitaplarına başvuruyorum.

Bütün bunlarla Türk toplumlarında, dinin tarih boyunca egemen sınıfla ilişkisini, Sünni İslamın çağlar boyunca devlet dini olarak tesis edildiğini göstermiş olmayı umuyorum. Devlet dinini kavramadan iktidar ilişkilerinin kavranamayacağını ve dolayısıyla etkili bir siyaset yapılamayacağını savunuyorum.

Son olarak teşekkür etmeden geçersen vefasızlık etmiş olacağım dostlarımı anmak istiyorum: Wolfgang F. Haug ile yazışarak fikir alışverişinde bunduk. Haug’un derin bilgisinden yararlandım. Önerilerinden faydalandım, eleştirileri

bana yazdıklarımı deneme imkânı verdi. Alex Demirovic ile gecenin geç saatlerine kadar süren tartışmalarımız, motivasyonumu artırdı. Sema Ülper, Adnan Akan ve Emre Elmas ihtiyaç duyduğum her kaynağı temin etti, yazdıklarımı yer yer onlarla tartıştım. Fol Yayınları'nın değerli çalışanları emeklerini esirgemedi, Ebubekir Demir kitabımı büyük bir titizlikle yayına hazırladı. Her birine sonsuz teşekkür borçluyum. Tabii ki tarihçi olmayan biri olarak, bu konuda yaptığım hatalar varsa sorumluluk tek başına bana aittir.

HÜR SİNAN ÖZBEK
İSTANBUL/BERLİN

İLK SÖZ

“Tek bir bilim tanıyoruz: tarih bilimi.”

Karl Marx

Walter Jaeschke, dinin fonksiyonlarının iyi düşünülmüş bir sıralamasını veriyor. Dinin fonksiyonları arasında bir öncelik-sonralık ilişkisi olmadığını, birbirine dolaysız olarak bağlı olduklarını ekliyor: “Dinin geçmişten şimdiye kadar yerine getirdiği fonksiyonlar birbiriyle koşulsuz bağlı olan beş alanda tasnif edilebilir: i. tefsir edici (*interpretativ*), ii. bireysel, iii. toplumsal, iv. politik, v. iktisadi” (Jaeschke, 1990, 124).

Marx’ın Din Felsefesi adlı çalışmamda dinin toplumsal rolüne ve işlevine özel bir önem verdim. Dinin toplum üzerindeki etkisinin keşfedilmesi, giderek bu etkiyi merkezî bir yere koyarak düşünmeye yol açıyor. Dinin toplum üzerindeki etkisinden dolayı, dinle ilişki kurulur hâle geliyor. Bir başka ifadeyle dinle kurulan ilişki, dinin toplum ve birey üzerindeki etkisine odaklanıyor. Bu noktada artık din ile siyaset ilişkisi, tartışmanın merkezine yerleşiyor. ‘İmparatorluk dini, toplum dini, millî din’ ve ‘devlet dini’ kavramları bu eksende anlam kazanıyor. Devlet dininin ne olduğunu araştırmaya başlayınca da yeni sorular hem ortaya çıkıyor hem de yönlendirici oluyor. Oliver Freiberger bunlardan bazılarını sıralıyor: Örneğin devlet dini, ‘devletin içindeki din, devletin dini, devlet için din’ ya da “Devlet olarak din mi?” gibi sorular ortaya çıkıyor. Bu soruları çoğaltmak mümkün; dinin hangi boyutunu ya da alanını ‘devlet dini’ olarak adlandırmak gerekiyor? Bir dini, devlet dini olarak adlandırabilmek için onun kurumsal olarak belirlenmiş olması gerekir mi? Daha da önemli bir soruysa “Dini kurumlarla ilişki içinde

BİRİNCİ BÖLÜM 'DEVLET DİNİ'NİN FELSEFİ SERÜVENİ

1. *Rousseau*

Jean-Jacques Rousseau, devlet ile din ilişkisinin devlet dini tartışmasına bağlanabilecek boyutuna dikkatimizi çekiyor. Rousseau, paganlık döneminde her bir toplumun başına ona özgü bir Tanrı'nın konulmuş olmasının, ortaya ulus sayısı kadar Tanrı'nın çıkmasına neden olduğunu yazıyor. Rousseau, çoktanrıcılığın farklı uluslar ve bu ulusların farklı tanrılara sahip olmasından kaynaklandığını da ekliyor. Ulusların kendilerine has tanrıları olmasını da toplumsal hoşgörüsüzlüğün kaynağı olarak görüyor. Rousseau'nun bu düşüncesinin temelsiz ve yanlış olmasını not edip tartışmanın dışında tutuyorum. Rousseau, Roma İmparatorluğu'nun fethettiği yerlere tanrılarını ve dinlerini yaydığını yazıyor. Romalılar fethettikleri halkların zenginliklerini ele geçirmekle kalmıyor aynı zamanda mağlup halkların tanrılarını alıyor, el koyuyor. Bu, Roma'nın hemen hemen neredeyse birbirinin aynı olan çok sayıda Tanrı ve dine sahip olmasını getiriyor. Paganlık çok büyük bir coğrafyanın dini olmayı başarıyor. Ancak İsa dünyada bir din krallığı kurarak, dinî sistemi politik sistemden ayırıyor. Böylece devlet tek siyasal güç olmaktan çıkıyor ve Hristiyan toplumlarda kendilerinin alt üst olmalarına neden olacak bölünmeler ortaya çıkıyor. Paganlar, Hristiyanların sergilediği munis karakterin sadece görünüşte olduğundan ama aslında güçlenip iktidarı almak istediklerinden kuşkuluyor. Nitekim gelişmeler bu doğrultuda oluyor ve o mazlum Hristiyanlar, öbür dünya krallığını

bir kenara bırakıyor, amansız bir zorbalıkla iktidara yerleşiyor. Bu aynı zamanda iktidarın papa ve kral arasında çift başlı bir nitelik kazanmasına neden oluyor. Yine Rousseau, iktidarın tek elde toplanmasını savunma cesaretini ilk kez Hobbes'un gösterdiğini de ekliyor.

Rousseau, bunların ardından dini üç grupta tasnif ediyor. Bunlardan hangisinin iyi olduğunu tespit etmek için de son derece sarıh bir kıstas kullanıyor: “Toplumsal birliği bozan her şey kötüdür.” Soruna böyle baktığı için ‘yurttaş dini’ kavramıyla tanımladığı dinin, Tanrı sevgisini yasa sevgisiyle birleştirip yurda karşı hayranlık yaratacağını ileri sürüyor. Bu durumda da devlete hizmet etme, Tanrı’ya hizmet etmekle birleşiyor. Öyleyse yurdu için ölmek, şehit olmak, yasayı çiğnemek de dinsizlik oluyor. Yasayı çiğnemenin dinsizlik olarak nitelenmesi, son derece çarpıcı bir tespit. Bu tespitle, insan icadı olan yasayla uhrevi bir olgu olduğu düşünülen din birleşiyor ve din, devletin hizmetine giriyor. Rousseau, yurttaşla görevini sevdirecek bir dinin olmasının devlet için iyi olduğunu ekliyor. Bu şekilde inşa edilecek dinin dogmaları, devlet üyelerini, bu dinden olduğunu söyleyen kimsenin ahlakı sadece başkalarına karşı ödevleri bakımından ilgilendiriyor. Egemen varlık, inançları konusunda yurttaşları özgür bıraksa da inanmayanları devlet dışına sürme hakkına sahip oluyor. Bu sürgünün nedeni inançsızlık değil de devlet yaşamına uygun olmamak olarak açıklanıyor. Yani doğruluğu ve yasaları içten sevemeyen ve gereğinde ödev için hayatını feda etmeye hazır olamayan bir ‘adam’ olduğu için inançsız olanlar ülkeden sürülebiliyor. Dahası bu dinin dogmalarını, herkesinin önünde kabul edip, bunlara inanmayan biri gibi davranan kişi, ölüm cezasına çarptırılabilir zira o, suçların en büyüğünü işlemiş kabul ediliyor. Bu, dine değil yasalarla aynı olan dine uymamak ve dolayısıyla da yasaya başkaldırmak kabul ediliyor. Bu nedenle de dine itaat etmemek devlete başkaldırmak olacağından ölüm cezası söz konusu oluyor.

DİZİN

- 93 Harbi 94, 102
- A
- Abbasi: ~ İmparatorluğu 48, 53, 55, 69;
~ ordusu 52
- Abdallar 66
- II. Abdülhamid 72, 102, 103, 104, 105,
108, 110, 120
- Abdülkadir İnan 33, 34, 35, 37, 38, 40,
41
- Abdullah Cevdet 73, 74
- Abdülmelik 45
- Abdürreşid İbrahim 110
- Aclan Sayılğan 97
- adalet 38, 81
- Aden 103
- Afganistan 46
- Afşın 52, 54
- Ahmed Yesevi 61, 68; ~ sufilîği 68
- Ahmet Yaşar Ocak 56, 57, 58, 61, 62,
63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 76, 85, 90,
91, 92
- A. İbrahim 78, 79, 82
- Akşemseddin 63
- Alevi(ler) 69, 88, 120; ~ halkı 69
- Alevilik 81, 88, 89, 120
- Alparslan 58, 59
- Alptigin 50
- Altay 33, 36, 39, 40, 41, 42
- Amaterasu 113, 114
- Amerikalılar 115
- Anadolu 56, 59, 61, 72, 90, 94, 96, 101,
107, 108
- Anıtkabir 83
- antikömünist 82, 97, 100
- Antonio Labriola 29
- Apollon 34, 113
- Aral Gölü 40
- Arap: ~ coğrafyası 59; ~ fetihçiler 46; ~
fetihleri 46; ~ halkı 45; ~ Yarımadası
59
- Araplar 34, 45, 46, 47, 48, 52, 59, 78,
124, 125
- Araplaştırma 45
- Artemis 113
- Asya 34, 35, 36, 39, 42, 46, 47, 48, 51,
54, 60, 62, 66, 96, 103, 107, 108,
109, 115
- Asyacılık 110
- ataerkil ilişki 23
- Atatürk 73, 74, 75, 80, 82, 83, 84, 85,
89, 92
- Atatürkçülük 72
- Atlas Okyanusu 104
- Avcılık 41
- Avrupa 30, 32, 40, 102, 115, 116, 125,
126
- Avrupalılar 105
- Aydınlanma 73, 74, 86
- Azerbaycan 75
- B
- Bâbek 52, 53, 55
- Bağdat 51, 52, 54
- Bâgîr el-Türkî 55
- Bağlüm el-Türkî 55
- Balkanlar 61
- Barthold 34, 35, 46, 47, 49, 50
- Başkurtlar 40
- Batı 113, 116, 117, 119; ~ Köktürkleri
46
- Batılı: ~ değerler 107; ~ devletler 120
- Baykal 40, 46
- Bekir Berk 96
- Bektaşılık 81
- Benedict Anderson 15, 65
- Bilge Kağan (Han) 37, 38, 39
- bilim 14, 29, 78
- Bizans 34, 41, 46, 59, 63, 113
- Boga el-Sagîr 55
- Bökü Han 39
- Bombay 103
- bozkır: ~ birliği 36, 42; ~ Türklerinin
dini inancı 34
- Buda 37, 38, 119
- Budizm 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41,
42, 107, 110, 112, 113, 114, 117,
119, 122; ~in kökünü kurutmak'
(haibutsu-kishaku) 117
- Bumin Kağan 37
- Burkancılık 38
- büyücü rahipler 61

- C
 Cahen 44, 45, 51, 54, 59, 60
 Celâl Nuri 73
 Çerman 79, 80, 81, 82, 83
 Christian Anti-Communism Crusade
 (CACC: Hristiyan Antikomünizm
 Haçlı Seferleri) 97
 Cidde 103
 cinsellik 94, 98
 Claude Cahen 44, 54
 Croce 27, 28, 29
 Cumaloğlu 97, 98
 Cumhuriyet 12, 70, 72, 81, 83, 85, 87,
 90, 92, 93, 101, 105, 107, 126; ~
 Türkiyesi'nin millî tarih görüşü 107
- Ç
 Çanakkale Savaşları 83
 Çang-nan 36
 Çin 34, 35, 36, 41, 46, 48, 107, 109,
 110, 113, 114
- D
 dervişler 62
 devlet: ~e başkaldırmak 18; ~ gücü 15; ~
 ile din ilişkisi 11, 17, 123; ~ otoritesine
 itaat 24; ~ Şintosu 114, 118
 Dicle Nehri 54
 din 11, 14, 15, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 30,
 31, 43, 61, 70, 75, 76, 77, 78, 82, 85,
 87, 92, 98, 123; ~ birliği 105, 114; ~de
 reform 82; ~i denetleme 92; ~in akla
 sığmayan öğeleri 21; ~in 'iyileştirici
 etkileri' 22; ~in fonksiyonları 11;
 ~in halk üzerindeki pedagojik etkisi
 27, 123; ~in toplumsal ve siyasal
 fonksiyonu 11; ~in toplum ve devlet
 içindeki işleyişi 11; İmparatorluk ~i
 14
 dinî: ~pedagoji 30; ~ tasavvurlarla
 iktisat arasındaki bağ 34
 dindarlar 92
 dinsizlik 18
 Diyanet 12, 47, 83, 85, 86, 87, 88, 89,
 91, 92, 93, 96, 97, 99, 100, 120, 121,
 127; ~ İşleri Başkanlığı Kuruluş ve
 Görevleri Hakkında Kanun 92
 Doğu Köktürkleri 46
 dünyagörüşü 27, 34
- E
 Ebu İshak İbrahim 50
 eğitim sistemi 32
 ehlisünnet 90
 el-Emin 51
 Elmalılı Hamdi Yazır 89
 el-Mamûn 51
 Emeviler 45, 46
- Endonezya 109
 eren 41
 Ertuğrul Gemisi 102, 103, 105
 evliya kültü 62
- F
 Farslar 59
 Fatih Sultan Mehmed 63, 66, 69, 71
 Fehmi Cumaloğlu 97
 felsefe 4, 11, 16, 20, 27, 30, 31, 65, 74,
 78, 79, 123; içkin ~ 30
 Fethi Tevetoğlu 96
 Feuerbach 24, 26, 27, 28, 101
 fey 45
 François Georgeon 103
 Fransız İhtilali 74
 Fred Schwarz 97
 Fuat Köprülü 46, 61
 Fukuzawa Yukichi 106
 Fuzuli Bayat 34
- G
 ganimetler 45
 Gardizi 40
 Garpcılar 73
 Gazneli(ler) Devleti 50, 60
 gazve 51
 geleneksel İslam 59, 86
 Genel Kurmay Başkanlığı 92
 Giovanni Gentile 28
 Gök Tengri 34, 113, 124
 Gök-Türk hakanları 38
 G. Palamas 71
 Gramsci 11, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
 32, 111, 112, 113, 114, 118, 123
- H
 Hacı Salih Suzuki 109
 Hakkı Dursun Yıldız 43, 47, 54
 Halifelğin Osmanlılara geçmesi 71
 halk 15, 25, 27, 28, 30, 35, 36, 37, 39,
 43, 47, 61, 62, 65, 68, 69, 72, 75, 79,
 81, 86, 98, 99, 111, 113, 117, 123; ~
 İslamı 68, 86; ~in kendi özbilincinde
 taşıdığı özgürlük kavramı 23
 Hanefi 58, 88, 90
 Hanefiler 88
 Halil İnalıcık 62, 63, 66, 67, 68, 70, 71,
 73, 74
 hanigahlar 62
 Hârûn b. Suvartekin 55
 Harun er-Reşid 40, 51, 52
 Hazar Denizi 40
 Hazarlar 40, 47, 57
 Hegel 22, 23, 24, 27, 28, 82, 123
 Hirata-okulu 117
 Hobbes 18
 Hollanda Doğu Hindistanı 103

- Horasan 46, 47, 50, 51, 59, 61; ~
 erenleri 61
 Hristiyan: ~ dini 20; ~ toplamlar 17
 Hristiyanlar 17, 45, 117
 Hristiyanlık 19, 20, 24, 25, 26, 38, 39,
 41, 97, 110, 112, 113, 116, 117, 119,
 122, 126; ~ın devlet dinine dönüşmesi
 24
- İ**
 ibadet 62, 80, 91, 92
 İbn Fadlan 40
 İbrahim Kafesoğlu 34
 idadiyeler 73
 ideoloji 26
 İhsanullah Han 96
 İkinci Dünya Savaşı 110
 İktidar 45
 İl 38
 İlhan E. Darendelioglu 97
 İlmî Ateizm Fakültesi 75
 ilmiye: ~ silkindeki rekabet sistemi 64;
 ~ sınıfı 63
 İngiliz-Hindistanı 103
 İngiltere 104, 106
 Irak 45
 İran 34, 35, 41, 45, 46, 56, 60, 62
 İranlılar 125
 İsa 112
 İslam 38, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 51,
 54, 55, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 71, 72, 81, 85, 86, 87, 88,
 90, 91, 92, 95, 97, 124, 125, 127; ~
 birliği 115; ~ devletleri 60; ~ eğitimi
 91; ~ın cennet inancı 20; ~ın yeraltına
 inmesi (itilmesi) 91; ~ kimliği 107;
 rafine üsluptan yoksun popüler ~ 91;
 arabesk ~ 92
 İslamiyet 44, 48, 51, 54, 56, 60, 78, 79,
 82
 İslamlaşma 60
 İslamlaştırma 45; ~ politikaları 90
 İsmaililer 58
 İştâr Gözaydın 86, 88, 92
 İstemi Kağan 37
 İstiklal Savaşı 101
 itaat 18, 24, 38, 107
 İttihat ve Terakki Cemiyeti 74
 inaç 91
 İsa 17, 21, 22
- J**
 Japon: ~ emperyalist politikaları 109; ~
 halkının dünya görüşü 113
 Japonlar 11, 20, 105, 106, 107, 109,
 111, 113, 115, 116, 119, 121, 122,
 123, 125
 Japonya 11, 20, 32, 102, 103, 104, 105,
 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 125, 126
 Jean-Paul Roux 35
- K**
 kadının ortak mal olması 95
 Kafkaslar 47
 Kamlık 38
 Kant 20, 21, 22, 79, 123; ~'ın din
 felsefesi 20
 kapitalizm 106, 126
 kara gemiler (kurobune) 115
 Karahanlılar 56, 59
 Karl Polanyi 105
 Kâvûs ailesi 54
 Kemalizm 70, 80, 81; ~ ışığı 81
 Kilikya 45
 Kılıçzâde Hakkı 73
 Kınık Boyu 57, 59
 Kıpçaklar 57
 Kırgızlar 40
 kilise 21, 126
 Klaus Antoni 113
 Kök Tengri dini 33
 Kolombo 103
 kolonizatör dervişler 63
 komünizm 75, 82, 87, 89, 94, 99, 100,
 126; bilimsel ~ 75; ~ tehdidi 87, 126
 Komünizmle Mücadele Dernekleri 12, 94
 Konfüçyüschülük 42, 107
 Küçük Yanal 40
 Kudüs 45
 Kül Bilge 39
 Kuran 43, 80, 81, 86, 89
 Kuran'ın ve ezanın Türkçe okunması
 86
 Kuteybe 46, 47
- L**
 Labriola 29, 30
 laikler 92
 laiklik 86, 89, 91, 92
 laisizm politikası 91
 Lao-Tseu 37, 38
 Leo Troçki 101
- M**
 II. Mahmut 72, 81
 Manihaizm 34, 35, 38, 39, 41, 42
 Marksist-ateist dünya görüşü 75
 Marksizm 75, 76, 77, 82, 101, 118, 123
 Marx 11, 14, 75, 77, 78, 97, 98, 123
 Maveraünnehir 34, 46, 47, 56

- Mazdaklık 38
 Medeniyet 115
 medreseler 65, 68
 Meiji: ~ Devrimi 105; ~ Japonyası 107;
 ~ Restorasyonu 112, 113, 116
 Memûn 51, 52, 53
 merkez ülkeler 106
 Meslier 74, 75, 101
 meşrutiyet 73
 Mevlana 81, 82
 Mezdek mezhebi 95
 Mikado 103
 millî: ~ devlet 15; ~ dilde ibadet 80; ~
 din 12, 14, 33, 56, 67, 78, 85; ~ hars
 79; ~ ilah 79; ~ kültür 43; ~ musiki 79;
 ~ Türk dini 33, 81
 milliyetçiler 73
 milliyetçilik 79
 mitoloji 111
 Mito-okulu 117
 Moğollar 41, 42
 Moskof komünist 100
 Moyun Çur 39
 'muasır medeniyetler' seviyesi 127
 Muhammed 44, 45, 52, 61
 Mu-han 36
 Musa 19, 20
 Mûsa b. Boga el-Kebîr 55
 musiki 79
 Müslüman(lar) 34, 40, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 67,
 70, 73, 93, 95, 109, 110, 124, 127
 Mustafa Kemal 73, 83, 85, 86
 Mutasım 50, 51, 52, 53, 54, 55
- N
 namus 94, 96, 97, 98
 Nasturilik 38
 NATO 93
 Necip Fazıl Kısakürek 103, 105, 109
 Nihavend Savaşı 46
 Nizamü'l-Mülk 49, 50, 52, 53, 58, 95,
 96
 Nuşirevan 46
- O
 Odin 34
 Oğuzlar 40, 60
 Orhan Gazi 63
 Orhon Kitabeleri 38
 Orta Asya 34, 35, 36, 39, 42, 47, 48, 51,
 54, 60, 62, 66, 107, 108; ~ halklarının
 millî kültürü ve dini 35
 ortak ahlak sistemi 22
 ortak duyu 30, 31
 Osiris 113
 Osman Bey 103
 Osmanlı (İmparatorluğu) 63, 64, 65,
- 67, 68, 69, 70, 71, 72, 85, 91, 94,
 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110
 Osman Nuri Çerman 79
 sosyo-ekonomik koşullar 35
 Otman Baba 66, 67
- Ö
 Ötügen 37, 40
 özgürlük 23, 24, 32, 76
 ölüm cezası 18
- P
 Paganlar 17
 paganlık 17
 pan-Islamistler 73
 panislamizm 104
 Peçenekler 57
 peygamberler 83
 pozitif bilimler 73
 Proletarya 32
 putperestler 44
- R
 Ra 34
 Rebap 82
 Recep Peker 87
 reel ve pragmatist bir din reformu 84
 Reformasyon 30
 ribat 62
 Ribat 62
 Roma (İmparatorluğu) 17, 25, 26, 30,
 113, 115, 116
 Rönesans 30
 Rousseau 17, 18, 19, 21, 24, 79, 84,
 123
 Roux 35, 36, 37, 38, 40, 42, 47, 51, 56,
 57, 61, 70
 Rum Abdalları 68
 Rüşdiyeler 73
 Rusya 75, 101, 106, 109, 110
 Ryszard Panasiuk 28
- S
 Saadettin Yağmur Gömeç 33
 Saffet Paşa 73
 Şafii 58, 95
 sağduyu 31
 Sahn müderrisliği 64, 65
 Saltuk Buğra Han 56
 Samaniler 48, 50
 Şamanist: ~ halk 36; ~ Oğuz boyları 56;
 ~ Türk halkları 37; ~ Türkler 44
 Şamanizm 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41,
 42, 43, 55, 107, 108, 119, 125
 Samanoğulları 49, 51
 sanayileşme 121
 Sasaniler 59
 Sebüktigin 50

Selçuk Bey 57, 59
 Selçuklular 12, 56, 57, 58, 59, 60, 90
 şeriat 71
 Şerif Mardin 87
 Şeriye ve Evkaf Vekaleti 85, 86
 Şeyh Bedreddin 66
 şeyhülislamlık 64, 86
 Seyhun 47
 şey-tanrılar 41
 shukke 112
 Sibiryâ 33, 46
 Şiiler 58
 Şii mezhebi 70
 Singapur 103
 Şinto 11, 32, 102, 107, 108, 110, 111,
 113, 114, 117, 118, 119, 120, 121,
 122, 123, 125; ~ Dairesi (Jingikan)
 114
 Şintoizm 107, 112, 113, 114, 117, 118,
 119
 siyaset 26
 softa sınıfı 84
 Sokrates 34
 sosyalistler 73
 Sovyetler Birliği 75, 94, 110
 Sovyet Merkez Komitesi 75
 Spinoza 19, 20
 sufiler 60, 61, 62, 65
 Sünni: ~ İslam 12, 38, 58, 60, 65, 67,
 72, 81, 88, 90, 108, 120, 121, 125,
 127; ~ toplum 67
 Sünnilik 56, 66, 68, 69

T

Talas Savaşı 48
 tana 41
 Tanrı 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 34, 37,
 41, 45, 77, 79, 80, 82, 83, 113, 114; ~
 halkı 22; ~ sevgisi 18; ~'ya itaat 24
 Taoculuk 38, 42
 tarikatlar 91, 93
 tarım ekonomisi 106
 tasavvuf 61, 85, 91
 Taspar 36
 Tenn 113, 114, 117, 119
 Teoman Duralı 38
 teritoryum 15
 teşkilat 38
 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 85
 Toba Han 36
 Tokugawa 106, 112; ~ dönemi 105
 Tonga Baga Tarkan 39
 Tonyukuk 37, 38, 39
 toplum 11, 14, 19, 21, 22, 43, 44, 57,
 59, 66, 67, 73, 84, 85, 86, 97, 104,
 106, 118, 121, 126; ~ dini 14, 19

toplumsal hoşgörüsüzlüğün kaynağı 17
 Toyunizm 33
 Tu-kiular 36, 48
 Türk: ~ askerler 52; ~ Aydınlanma çağı,
 73; ~ benliği 78; ~ egemen sınıfları
 124; ~ köleler 49, 50; ~ komutanlar
 53; ~ milliyetçileri 96; ~ sağı 12; ~ ve
 Türkiye düşmanı 80; yeni bir millî ~
 dini 81
 Türkler 12, 16, 32, 33, 34, 37, 38, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 51, 52,
 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 67, 81, 93,
 108, 115, 116, 119, 120, 121, 124,
 125, 127; ~in İslama geçiş süreçleri
 12; ~in İslama geçmesi 124, 125; ~in
 İslamiyete geçmesi 51
 Türklük 38, 80
 Türkiye 11, 12, 16, 26, 32, 69, 70,
 72, 78, 79, 80, 87, 89, 92, 93, 94,
 96, 100, 101, 102, 106, 107, 108,
 111, 119, 120, 121, 125, 126, 127;
 ~ Cumhuriyeti 72, 89, 92, 94, 106,
 119, 127; ~'nin ulus devlet olma ve
 modernleşme süreci 102

U

Ubeydullah b. Ziyâd 49
 ulema 64
 Umûr-ı Diniye Riyaseti 85
 Uygur hakanları 39

V

vatan 81; ~ aşkı 81; ~ kavramı 84
 vulger evrimcilik 29

W

Walter Jaeschke 11, 14
 Wilhelm Radloff 34

Y

Yahudiler 45
 Yahudilik 38, 40, 42, 99; ~in törenlerinin
 hedefi 19
 Yakutlar 41
 yamabushi 17
 yasa sevgisi 18
 Yehova Şahitleri 88
 yurttaş dini 18

Z

Zerdüştilik 35, 42
 Zeus 34
 Ziya Gökalp 33, 115, 116